

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович!
Ада-чурт камгалакчыларнын Хүнү-биле
Силерге байыр чедирдим.

Бо байырлал болза боттарынын эрес-
шудургу болгаш тайбың күш-ажылы-биле
Төрөөн чуртунга шыңчы бараан бооп чоруур,
ооң национал эрге-ажыктарын, россия чоңун
чаагай амдыралын болгаш айыл чок чоруун
камгалаарынче сагыш салып турар бүгү
кижилерни каттыштырып турар.

Россиянын чечектелишкенинге болгаш
депшилгезинге, ооң күчү-шыдалын быжы-
лаарынга кужуерни болгаш энергияларны
бээрлерни билип, анаа бүзүрөп тур мен.

Силерге быжыг калдыкшылы, чедишкени-
нерни болгаш эн эки чүүлдерни күзедим!
Россия Федерациязынын
Президентизи В. ПУТИН.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович!
Ада-чурт камгалакчыларнын Хүнү-биле
Силерге байыр чедирдим!

Бистиң чурттувустун хосталгазын болгаш
хамаарышпас чоруун камгалап алган
адаларыштын, адаларыштын адаларынын
маадырлыг чоруу улустун угаан-бодалын
кеээде артар. Бистиң хүлээлгевис -
тайбынны камгалаары, төрөөн чуртун күчү-
шыдалын быжылаары.

Россиянын болгаш россия улустун чаагай
чоруу дээш ажылыңарга улуг чедишкени-
нерни күзедим.

Хүндүлүг-биле,
Россия Федерациязынын Президент
Администрациязынын удуртукчузу
А. ВОЛОШИН.

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 25 (16330)

2001 чылдың март 1, четверг

Ат салган шагы 19.00 Садар өртээ 3 рубль.

ХҮН АЙТЫРЫЫНДА: ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР

Тыва Республиканың Чазааның февраль 27-де
болган ээлчегил хуралында бир дугаарында Тыва
Республикада Аныяктар политиказының күрүне
Концепциязының болгаш "Тыва Республиканың
аныяктарының (2001-2003 ч.ч.)" тускай сорулгалыг
республика программасының дугайында айтырыгны
чугаалашкан. ТР-ниң Аныяктар херектериниң
талазы-биле күрүне комитетиниң даргазы А. Т.
Конгар илеткел кылгаш, бо документиерни
хынамчалыг белеткээнин, баш бурунгаар бүгү
талаалыг сайгарганын, хамаарылгалыг аамылар,
ведомстволар-биле дугурушканын дыңнаткан.

Ук айтырыгны Чазак ке-
жигүннери сайгарып көргөш
деткээ. Ыңчангаш ук доку-
ментиерни бадылаан дуга-
йында Чазак доктаалды хү-
лээп алган.

Тыва Республикада аныяк-
тар политиказының күрүне
Концепциязының болгаш Тыва
Республиканың аныяктары-
ның республика программа-
зының кол сорулгалы болза
аныяктарнын эртем-билиг,
мергежил чедип алырынга,
ажылга киреринге таарым-

Тыва Республиканың Эко-
номика, Одаар чүүл, энер-
гетика болгаш транспорт
яамылары республиканың
одалга-энергетика компле-
кисиниң болгаш чуртталга-
коммунал ажыл-агый объек-
тилеринге бир айда чеже хире
хөмүр-даш херегин, ону
сөөртүп чедиреринге акша-
көпөөк чарыгдалдарын, ша-
лың төлөвири кайы хире
болурун санап көргөш, Ча-
закка бадылаары-биле кири-
ген. Ниитизи-биле 27 муң
ажыг тонна хөмүр-дашты
сөөртүп чедирер. "Тыва-энер-
го" ажык акционер ниитилели
хөмүр-даш сөөртүп чедир-
гени дээш 3000 муң рубльди
төлөөрин айыткан. Чазак
кежигүннери айтырыгны сай-
гарып чугаалашкан, док-
таалды хүлээп алган.

Тыва Республиканың чурт-
такчы чоңунга туберкулезка
удур дуза чедирерин органи-
заастар талазы-биле күсөк-

чи эрге-чагырга, орта со-
нуургалдыг ведомстволарның
база тус чер бот-башкарылга
органнарынын аразында калы
ажылдажылгазынга хамаа-
рышкан дугурушпа дугайын-
да айтырыгны хуралга сай-
гаргаш, хүлээп алган. Ш. Д.
Ооржак чүве чугаалааш, тус
черлериниң бот-башкарылга
органнарының бо ажылга
киржилгезин иденкейжи-
дерин чутулалап көргөн.

Тыва Арат Республиканың
тургустунганының 80 чылы-
ның байырлалын белеткээр
болгаш эртирер организас-
тыг комитетти тургузар
дугайында доктаалды хуралга
хүлээп алган. Оргкомитеттин
даргазынга ТР-ниң оралакчы-
президентизи А. А. Мель-
никовту томулган.

Чазак хуралында он сес
айтырыгны чугаалашкан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ТР-ниң Дээди Хуралында

ПАРЛАМЕНТИНИҢ ИЙИ ЧААГАЙ ХЕРЭЭ

Тыва Республиканың
Дээди Хуралынын ийги
чыгыжынын ээлчег чок 37-ти
сессиязы доозулган. Ооң
ажылынга Сибириниң феде-
ралдыг округунун федерал-
дыг кол инспектору Н. В.
Холодов болгаш республика
прокурору С. С. Мосияш
киришкен.

Февраль 19-та парламен-
тинин депутаттары чаа
Конституцияны хүлээп алыр
талазы-биле референдум эр-
тирер дугайында Тыва Рес-
публиканың Президентизи

Ш. Д. Ооржактын саналын
чугаалажып көөрү-биле
чылган. Ыңчалза-даа Прези-
дентиниң саналын херек
кырында хүлээп албаан. Оон
орунга Тыва Республиканың
Дээди Хуралынын инициати-
вазын езуугаар референдум
эртирерин саналдаан
турган. Дөрт хонук дургунда
парлаалга черлери Парламен-
тинин № 973 доктаалын бол-
гаш бөлүк депутаттарның
меделелин сайгарып келген.

Февраль 28-те Парламент
бодунун ажылын уламчылаан.

Бир дугаарында, ат салган
парламентарийлер бөлүүнүн
чөпшөөрешээни доктаалды
күш чок болдурарын депутат-
тарга сүмөлзөн. Сессия болу-
нун хүлээп алганы № 973
доктаалды солугурун шийт-
тирлээн. Оон соонда ТР-ниң
Президентизи Ш. Д. Ооржак
депутаттарның мурнунга чүве
чугаалаан. Кыска чугаала-
жылышкын соонда, ат езуугаар
бадылаашкын эгелзэн. Парла-
ментарийлер барык чангыс
үн-биле Шериг-оол Дизижиковичиниң саналын дет-

кээ. (23 кижик ол дээш бады-
лаан, чүгле чангыс депутат
удурланган), референдумну
бо чылдың май 6-да эрти-
рерин шийтирлээн. Тыва
Республиканың Президентизи
мерген угаанын көргүскени
дээш депутаттарга өөрүп
четтиргенин илгерилзэн.

Депутаттар бо шийтирн
хүлээп алгаш, 2001 чылдын
бюджетин чугаалажып эге-
лзэн.

Василий КРИВДИК.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) "Тыва Республиканың референдумун
эртирер дугайында" 2001 чылдың февраль 19-та № 973 доктаалын болгаш Тыва Республиканың
Президентизиниң адынга кожар чагааны күжүн чидирген деп санаар дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ
(ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин)
доктаалды болза:

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин)
конституциянын чамдык айтырыгларының талазы-биле
референдум эртирер дугайында Тыва Республиканың
Президентизинге саналдарлыг 2001 чылдың февраль 19-та

№ 973 доктаалын болгаш Тыва Республиканың Президентизи-
нинин адынга кожар чагааны күжүн чидирген деп санаар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының
(парламентизинин) Даргазы Ш. КАРА-ООП.

Кызыл хоорай,
2001 чылдың февраль 28 № 974.

АКЦИЯГА КИРИШКЕН

Өөредилге болгаш эртем
ажылдакчыларның проф-
эвилел Топ Комитетинин 2000
чылдың декабрь 15-те болган
ийги пленумунга күрүнениң
өөредилге системазын
камгалаарынын өөредилге
ажылдакчыларын болгаш
студенттерин Бүгү-рос-
сиянын акциязын 2001 чыл-
дың февраль 27-де эртирер
дугайында шийтирн хүлээп
алган.

Тыва Республиканың
Өөредилге болгаш эртем
ажылдакчыларын проф-
эвилел республика комитети
ону деткээ. Ыңчангаш фе-
враль 27-де күрүнени өөре-

Бистиң корр.

ҮРЕЗИН ЭВЭЭШ

Бо чылгы часкы хову
ажылдарының үезинде рес-
публиканың ажыл-агыйлары
33,4 гектар черге тараа куль-
тураларын, 3,1 гектарга кар-
тофельди, 770 гектарга ногаа
аймаанын янзы-бүрү культу-
раларын тарыыр планын. 1 га-
дан ортумаа-биле тарааның
дүжүдүн 9 центнери азы 30
муң тоннаны, картофельди 1
гадан 86 центнери алгаш,
ниитизи-биле 24 муң тонна
база ногаанын дүжүдүн 5 муң
500 тоннаны алыр сорулганы
салып турар.

Бо хүннерде шыгжамырда
3.500 тонна үрезин бар, оон
1.400 тонназы бирги болгаш
ийги класстың эн-не шынар-

лыг үрезини. Дедир эгидип
төлээр сорулга-биле 1600
тонна үрезини арат ажыл-
агыйларынга, көдээ ажил-
агый бүдүрүлгелеринге бол-
гаш өскөөр-даа үлзэн, оон
640 тонназы эгиттинген.

2001 чылдың часкы сезон
үезинде ажылгаары-биле 14
муң га черни чайын алдырып
белеткээ, 11 муң га суг-
гаттыг шөл база ам алдырып
белеткээр ужурулут 24 муң га
шөл бар. База ол ышкаш
республиканың ажыл-агый-
ларында 1028 трактор, 350
андазын, 400 севалка, амгы
үеде оларын чүгле 30 хуузу
ажылтала белең.

Чымысмаа МОНГУШ.

● Молдавияга эрткен пар-
ламент сонгудаларында ком-
мунист партия сонгучулар-
ның 55 хуу бадылаашкынын
алгаш тиилзэн. Компартия
президентини сонгуур, чазак-
ты тургузар эргени алган.
Белоруссия-Россия күрүне
эвилелинге каттыжып, орус
дылды күрүне дылы болду-
рарын компартия саналдаан.

● АКШ-тын Миссисипи
штатка күштүг шуурган хат
хадаанын туннелинде,
9 кижик өлгөн, 30 кижик балыг-
ланган. Хаттын дүргени шакта
130 км чедип турган, улуг
үрегдээшкенин кылган, арай
сөөлзүредир дагаа чуур-
газы дег долу дүшкөн.

● Киевке улусчу трибунал
каттыжышкынын төлөө-
ри президент Л. Кучмага
удурланышкын чыскаалы
кылгаш, албан-хүлээлгезин
ден дүжери негзэн. Удур-
ланышкын чыскаалынын
киржилгезин Кучмага судка
кирерин база негзэн. Бир
эвес оларның негелдезин

күүсетпес болза, удурла-
нышкынын оон-даа күштүг
чыскаалын кылырын олар
дыңнаткан.

● Приморьен Артем хоорай-
га Корт дээр фирмага
хамаарыш хоран холумактыг
80 тонна спирити тып хавыр-
ган. Бир эвес оларны меге
водка кылып саткан болза, 70
муң кижик чурттакчылыг ол
хоорайның кижик бүрүзүнге
7 шил арага онаажыры иле-
рзэн. Будук хоюдар хораг
бүдүмелдерлиг спирт херзэн
истеп турар.

● Югославиянын мурнун-
дагы президентизи турган
Слободан Милошевичти
тууду хоругдаар дээр чугаа ол
чуртта калбарган.

● Байконурдан "Прогресс"
деп ракета-чедирикчини
салып үндүргөн. Ук ракета
Делегейниң космос станция-
зынга 2,5 тонна аш-чемни,
сугну, өске-даа чугула чүүл-
дерни чедирер.

(АГЕНТИЛЕЛДЕР
МЕДЭЭЛЕРИДЕН).

ЧУРУКТАРДА: Шагаа үезинде.

МӨРГҮЛ

Кызыл хоорайда "Щен-
линг" хүрээзинге Шагаа
бүдүүзүнде ламалар хондур
ном номчаан. Оон эртенгиниң
6 шакта ук хүрээзиниң даштынга
саң салган. Саңның одун
кысыканынын соонда,
Камбы лама Ёше Дагба, геше
Дабай Гьятцо, гелонг Пенде
Гьяцен, кечил Лопсан Гьятцо
олар отче тыва далган,
саржаг, чигир болгаш өске-
даа ак чемни каап, мөргүл
номчаан.

— Бо мөргүл номчулгасы
болгаш саң салырының ужу-
руктазы — бо чаа үнүп келген
Чылан чылында кижилерге
эки үнүш-дүжүттү, тараа-
быдааны хайырлаарын бур-
ганнырдан болгаш чер-чурт
эзеринден дилээр. Өрт, уер-
халап болбазын, кижилерге
буян-кежик келзин дээни ол-
деп, кечил Лопсан Гьятцо
чыылганнарга тайылбырлап
турду. Мөргүл номунун
соонда ламалар болгаш
чыылган чон "Цоо, цоо" — деп
тейлешаан, адыштарында
ак тыва далганын дээрже
чажып чалбараан.

Хондур ном дыннап хонган
чон омак-сергээ сүргей
хүрээзин ортаагы казынга
чеди шакта болур ному
манап олурганнар. Оларга
болгаш лама-башкыларга
"Чалым-Хая" болгаш "Тыва"
ансамбльдериниң артистери
Бад-Доржу Ондар, Андриян
Монгуш, Май-оол Седип,
Начын Чоолу, Аян Ширижик,
Ульяна Ондар олар ырлап,
хөөмейлеп аян туткан. Ыла-
гыя Май-оол Седип Шагаа
таварыштыр чонга йөрээли
улуг кижилерден артык чугаа-
лаар болду. Бо оолдарның
көшкүн тываларының кар-
гыраа, хөөмейин, "Ом ара
базана дил" деп ном сөзү-биле
холбап ырлааны хөлчөк
чараш болган. Ол хамаанч
оларның "Мен тыва мен,
мөңгүн суглуг чуртум оглу-
мун" деп ырызы хөгжүм
үделге чокка безин дыка онза
болган. Хондур чай аразында
ла чонга аян туткан оол-
дарның боосталары шылап
калган. Оон Андрей Монгуш:
"Боостал шылаарга, ырлаары
бергедей бээр. Ол хирезинде
элдеп чүве, сыгыртыл, хөө-
мейлээрге, көнгүс анаа
болур. Ам силерге хөөмейлеп,
сыгыртыл бээли" — дээш,
сыгыт, хөөмейи тергини онза
болган. Оон соонда хоочун
библиотека ажылдакчызы
Анчымаа Салчаковна Калга-
оол бот-тыгын артистерге
чыылганнарның мурнундан
аас-кежикти күзеп, йөрзөп,
өөрүп четтирген. Бо бүгүнү
кым-даа планнаван, ала-
чайгаар болган. Тыва чон
ойнап, хөглөп билер деп чүве
оон-на илден "Шагаа-биле,
Шагаа-биле, тыва чоңум!"

МАШИНАЛАР БЕРГЕН

Шагаа байырлалы-биле
капсырлаштыр Тыва Респу-
бликада Ада-чурттуң улуг
дайынынн база Керей,
Афганистан дайыннарының
киржикчилери Ада-чурт кам-
галакчызынын хүнүн тава-
рыштыр улуг белектерни
алганнар.

Февраль 24-те 11 шак үе-
зинде Кызыл хоорайның Арат
шөлүнге ТР-ниң Күш-ажыл
болгаш социал хөгжүлдө
яамызының сайыды Д.-С. Б.
Яндак 70 дайын киржикчи-
зинге "ОКА" маркалыг авто-
машиналарын байырыг бай-
далга тывыскан. Ындыг улуг
белекти бир-ле дугаарында
Каа-Хем кожуундан келген
Ада-чурттуң Улуг дайынынн
киржикчизи З. М. Пирогов
алган. Ийи дугаарын керей
дайынынн киржикчизи Тас
Чалчыпович Ондарга тывыс-
кан. Тас Чалчыпович өөңүң
ишти-биле чаа машиназынга
олурупкаш, өөрүшкүлү-биле
чоруттулар. Удаанда Ленин
кудумчунун дургаар чыскап
каан тургулаан машиналар
чаа эзерин тып, тарак чор-
гуулай баргылаан. Ук болууш-
кунга ТР-ниң Президентизи
Ш. Д. Ооржак киржи, дайын
киржикчилеринин өөрүшкү-
зүн үлешкен.

МӨӨРЕЙЛЕР

Виктор Көк-оол аттыг
хөгжүм-ши театрынын баа-
рында шөлчүгөшке чон чы-
лып, Улу чылын үдзэн, Чылан
чылын уткаан көргүзүлгө-
биле чергелештир янзы-бүрү
мөөрейлер болуп, чон ойнап
хөглөп эгелзэн.

Бир-ле дугаарында янзы-
бүрү нация чоннарың нацио-
нал чемин делгезин черге
келдим. Немечтер черле үе
сагыр талазы-биле алдар-
жаан чон-на болгай. Оон
Кызыл хоорайда төлээлери
дем шагда-ла чемин делгеп
алган турлар. Кижик көрүп
көбзөн янзы-бүрү чемнерден
ангыда, тыва манчы, хуу-
жуурга демей чемнер база
бор чорду. Оон-биле кожа
итальян кухня. Ында хөй
кезинде борбак далганнар
кырында янзы-бүрү ногаа азы
эът аймаа хээй кезип-кезип,
салгылап каан. Оларның
аттары: Пицца-маргарита,
пицца-венеция дээш янзы-
яны болду.

Якут кухняда мырыңай
дыка солун чемнер бар болду.
(Уланчызы 2-ги арында).

Соолгу шакта

● РФ-тин Президентизи
В. Путин Мурнуу Кореяга
албан чоруу кылыры-биле
февраль 26-да, эртенгиниң
7 шак 50 минута турда ужу-
пуккен, ол-ла хүн В. Путин
Мурнуу Кореянын намыс-
талы Сеулда ужул челе
берген. Президент В. Путин
ол чурттуң президентизи-
биле үш дугаар ужуражыры
ол, баштай Азия — Ооңу-
океан чурттарының шуула-
нынын үезинде, оон соонда
Японияга албан чоруу кылып
бар чораш, ужурашкан.
Ужуражышкын үезинде ийи
чурттуң аразында садыг-
экономикиг, энергетика
айтырыгларын, соңу болгаш
мурнуу ийи көрөй улустун
каттыжарынын айтырыгларын
чугаалажып. Ол ышкаш
В. Путин Хоюлжудулга
хуралыга киржи, депутат-

тарның мурнунга чүве чуга-
лаан.

● РФ-тин Чазак Даргазы
М. Касьянов Италияда албан
чоруу кылып турар. Баштай ол
Турин хоорайга доктаагаш,
Кат дээр машина туудушкан
каттыжышкынын ажылы-
биле таныжып, дугурулгалары
кылган. Оон соонда
Ватиканга барып, Иоан Павел
II-ниң хүлээп алышынынга
чораш.

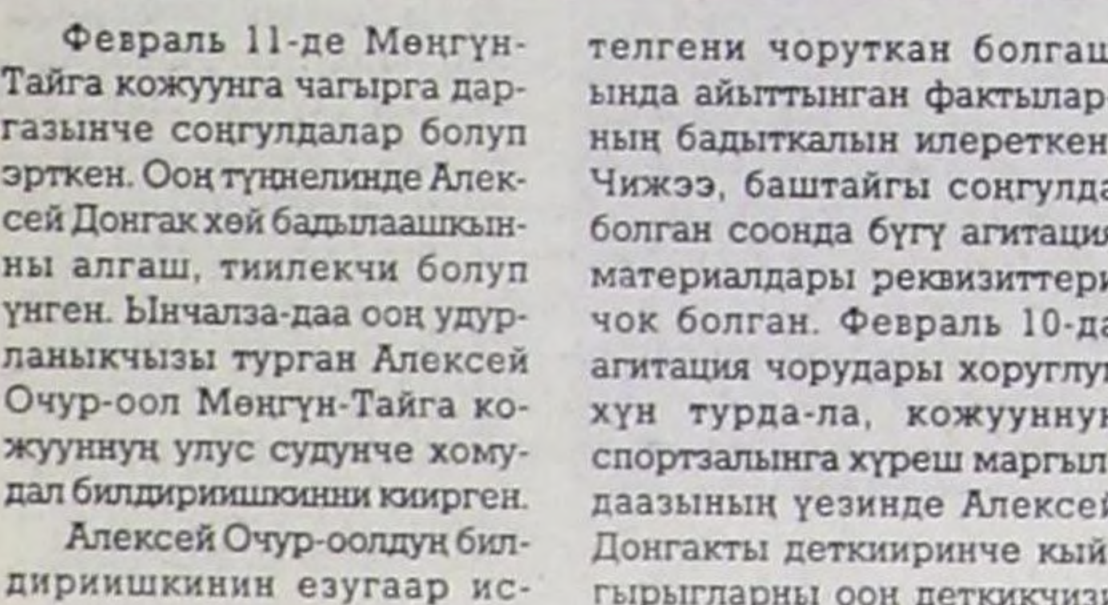
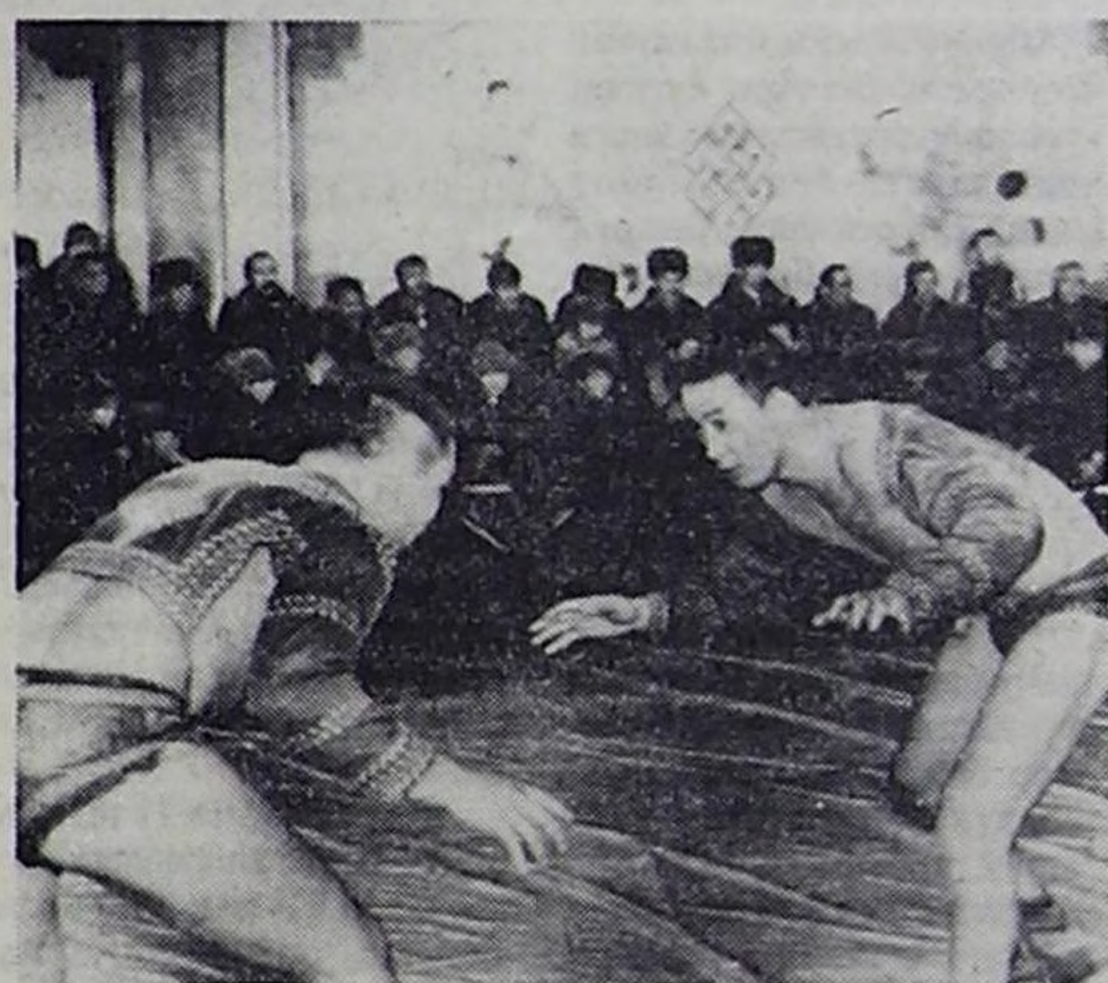
● Эрткен воскресеньде
Чечнянын Хангала чоогундан
кал куук 2 машинаны шериг
вертоледунга чүдүрүп эк-
кеген. Ол машиналарны
Аслан Масхадов болгаш Ша-
мил Басаев мунуп турганын
илерзэн. Бо ийи үлгедикчи
хевир Чечнядан Дагестан
таварыштыр даштыкыже
дээр дээш машиналарын
белеткеп алганы билдинген.

ШАГАА ЧААГАЙ! ЧАА ЧЫЛ ЧААГАЙ!

ОЮН-ТОГЛААЛАР, СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

(Тонгусу. Эгези 1-ги арында).

Шагаа хүнүндө Арат шөлүнгө оюн-тоглаа соонда, Шагаа байырлалында чыгып келген чон В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрына шүүжүп кирипкен. Каас-чараш кылдыр шиметтинген фойеге байырлал уламчылаан. Янзы-бүрү чечен-мерген сөстөр, үлгөргө домктарны чон сонуурган номчуп, буфетке байырлалдын амданныг аш-чегин, аяк шайын чооглап, каткы-хөг, чугаа-соот димиттелип-ле үнгөн.

Шагаа байырлалынын кол-ла ужур-уткалыг чүүлү — мөөрейлер-даа эгелзэн. Кайы-хайзын-даа көрүксээн көрүкчүлөр ол-бо шүүжүп-ла турду. Национал идик-хеп мөөрейи эң-не улуг сонуургалды болдурган. Чыылган чонун аразында тыва национал идик-хевин кеткен чоргаар басып турарлар эмгек-жөк. Ынчалза-даа мөөрейлерге дидим чүрөктиглер киришкен димизме, частырыг болбас боор.

Баштай-ла бичиилерин аразында мөөрей эгелзэн. Торгу-манжы чайынналып, оттук-бижээн азынган, хер-теш баштыг тыва идиин кеткен, чүгөн-сыдымнын дергилзэн бичи оолдарын көөргө, чоргааранчынын чүү дээр! А кыстар дээрге тоолдарда ай, хүн херелдиг алдын дагыналар-ла! 2 айлыг Алина Маска XXI чүс чылдың бир дугаар Шагаанын назы-нында бир-ле дугаар уткуп турары ол-дур. Оон сонуургал долган кара карактарында оттар чайнап, хөй чон-биле денге хөлзөп турары илден болду. 1 хар 6 айлыг Света Данзын-оол, 4 харлыг Субудай, 5 харлыг Айгуля, 7 харлыг Шангыш, 10 харлыг Сыдым-оол дээр, кымнары чок дээр.

Дараазында улуг улус аразында мөөрей болган. Булут кадынар, дагыналар, энерелдиг энелер анаа боттарын, каас-чараш национал хевин бараалгалып көргүстүлөр. Тоннары даарап кедеринден ангыда, бо удаада тыва аян-биле аргып каан идик-хеп хөй болганы дыка солун. Аргып каан тыва тоннар, юбка-костюмер шүптү анызын. Бот-бодунга хевин-даа демилешпес бөрттерин безин аргып каан. Уран-шевер мастерлер ангы-ангы кижилер болганда, оларнын ажалдары боттарына демилешпес болбайн канчаар.

Аргып каан тыва хептер-лиг кыстарга чеде бергеш, чугаалаштым. Олар Кызылдын ийи дугаар ортумаг школасынын өөреникчилери Зейнара, Виктория Монгуштар база бир дугаар профтехучилищенин сургуулу Чодураа Монгуш-тур. Мындыг чараш кылдыр аргырын канчап өөренип алганын айтырарымга, уруглар, "Ава-ыс өөредип каан" дидир. Аазы Полина Делегбеевна Монгуш боду база артаан хепти кеткен болду. Ол — Кызылдын дөрт дугаар профтехучилищенинде аргып бөлгүмүн мастери.

Мөөрейинг тиелекчилери бо: бичи уруглардан бир-ги чери оттук-бижектиг тай-кыс Субудай алган деп чарлаптарга, 5 харлыг оолчугаш чик атак үнө халып келгеш, езулуг-ла шыгызы-биле эң-

не чараш кылдыр мөөреге, көрүкчүлөр канчаар-даа аажок димиттиг адыш час-каашкыны-биле уеди. Субудай бир шоодай далган-биле шаңнатты. Ийги чери алган Алдын-Сай Саа бир шоодай вермишель-биле шаңнаткан. Ол 1 хар 2 айлыг. Ушкү чери Сыдым-оол Сүктөргө алгаш, улуг торт-биле шаңнатты.

Улуг улус аразында мөөрейинг тиелекчилери бо: Серен Анна Настыковна. Ол чылдың дөрт үезинде солуп кедер 4 тонун, үш чени-чогун бараалгаткаш, тиелекчи болган. Шаңналы — бир шоодай далган. Ийгизинде — Самдан Алымжа Асырнова — вермишель шоодай-биле шаңнаткан. Ушкү черде — анык кысчыгаш Азиза, оон шаңналы — улуг торт.

Национал хеп мөөрейин сонуургап көрүп турууста, тевекбут оюну шагда-ла эгелзэн болду. Ында ийи-ийи кежигүнүг 14 команда кужун шенежип кирипкенде, чеде бердим. Бүдүн шак чыгыш хайгаарал келгениминг түн-нелинде, "Өлчөй" команда-зынын ийи огу черле кымга-даа уттурбады. Дыштанып турар аразында оларга чеде бергеш айттырдым. "Шынап-ла, чандыг-даа командага уттурбадыр бе?" "Ийе, ам-дызында кымга-даа уттурбадыс" дидир. Ол дээрге Кызылдын ийи дугаар ортумаг школасынын өөреникчилери 10-гу классчы Аяс Дун-Сагаан биле 7-ги классчы Роман Иомужан-тыр. Ук мөөрей доозулган соонда, чарлы бер-зе-ле, бо ийи оолдун "Өлчөй" командазы тилзээш, шоодай далган-биле шаңнаттылар.

Мунгаш-шыдыраа мөөрейинг түнел оюну төндүр көрүп четтикчелер бардым. Бир чур дээр 9 харлыг Белек Сандый-оол-биле театрынг артизи Эдуард Ондар кидин түлүк демисе-жип орап болду. Белек тил-лзэн ийикпе, артизис тилзэн ийикпе?!

Шыдыраа маргылдаа-зында база-ла эмгекчөк кижикиржип тур. Онзагай чүе чүл дээр — мында хар-назы-даа ылгавайн, бичиилер биле хоочуннар-даа денге тутчуп турары. Херэзженнер орту-зунда республиканын чемпиону Наташа Кол биле Тыва Республиканын Президентизи Ш. Д. Ооржактын шак-биле оюнун көрүкчүлөр магадал көрдүлөр. Наташа шөлзөн көжүп орап, боданынчө секунд-даа чарыас, мага-лыг-ла-дыр!

Чемпион дээрге чемпи-он-на болгай. Эр хөй! — дээр, Шериг-оол Дизижи-ович Наташанын холун дызып туруп, байыр чедирди. Олар 3-4-даа ойнааннар, дегер-езиге Наташа Кол тилзэн.

Шагаа байырлалынын бүдүзүндө Ада-чурттуг Улуг дайыннын киржикчилеринге, тылдың күш-ажылчыларынга, 70 автомашинаны тыпсыр аас-кежиктиг болдурус.

XX чүс чылда коргунчт дайыннар, революциялар болуп эрктен. XX чүс чыл күштүг сайзыралдын үези болуп ужурулг. Чеже-даа нарын ай-тырып турза, делегенин чурттакчылары сынышпас-таан, аргы суттун курлавыры эвээзжэн-даа болза, Россия бойдус курлавырлары-биле байлак Ынчангаш XX чүс чыл Россиянын веги болуп.

XX чүс чылды уткуп тура, бистер Чаа чылды ийи катал уткуп аас-кежиктиг улус бис. Тыванын бүгү чурттакчыла-рынга аас-кежикти, сайзы-ралды, моон сонгаар-даа улуг улуг чедимшикчиинерни күз-диди!

В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга Шагаа байыр-лалын улуг концерт үргүл-чүзөн. Аана театрынг арти-стерини, В. Донгактын фонд-зуну чараш кыстары, "Чүс чылдың дагыналары", уруг-ларнын "Эдегей" таныш бөлү, делегейге ат-сураа аллар-жаан "Хүн-Хүрт" бөлү бол-гаш ескелер-даа киришкен.

Светлана БАЛЧЫР.

Шагаага турсааткан тыва хүрешке маргылдаа "Херел" спортзалында болуп эрктен. Ук маргылдаага республикага ады-сураа алган 32 мөгөлөр хүреш-кен.

Чангыс хүн үргүлчүлзөн маргылдаага 5 киржикчиден тургустунган кожууннардан командадар шылтарал үнгөн. Түнелинде команда аайы-биле бирги чери Сүт-Хөлдүн шырак мөгелери алган, ийгизин — Чоен-Хемчик, үшкүзүн — Кызыл хоорайнын командадары ээлзэн.

"Аарыкчылар" боттары-нын талазында ынак мөге-лерини хөй-адын көдүрүп, тиелекче чүткүлүн улам бедилп тургандан тилзээр ужурулг мөгелер илереп көстүп эгелзэн. ТКУ-нун студенти Кайгал-оол Донгак

Айдис Натпит-оол, Мergen Адыг-оол, бокска Россия чергелиг маргылдааларын хөй удаа тилекчи Күлер Монгуш, ТКУ-нун студент-лери Мergen Базыр, Мergen Солагай боттарынын уду-рла-ныкчыларын сан талазы-биле тилзээш, түнел оюнга кир-жир эргени чаалап алганын.

Түнел оюнда күштүглер-нин күштүгтери чорту иле-реттинген. Күдер Монгуш бодунуң удуруланыкчызын аргы тилзээш, бодунуң де-низинге (51 кг.) бирги чери алган. А 54 кг. деңзиге Тес-Хем кожуунуң төлзэзи Роман Сандый бирги чери алган. А оон удуруланыкчызы олим-пийжи курлавырлар училищезинин төлзэзи Марат Дамдак ийиги черге төлөттиг болган. ИХЯ-нын төлзэзи Родион Хертек шырак белекчелдин көргүзүп чорда, оон уду-рла-ныкчызы будун кемдеди-п алганын оюндан үнгөн. А Родион Хертек 71 кг. деңзиге бирги чери алган. Респуб-ликада база бир шырак дээр боксерларын бирээзи Кызыл кожуунуң төлзэзи Ромеш Ондар чараш, шимченгир аргалары ажаллап тургаш, 60 кг. деңзиге тилелегил чери чаалап алган. Хамык көрүкчүлери кичээнегил олимпийжи курлавырлар училищезинин Спартак Лопсанай биле ТКУ-нун тө-лзэзи Иван Соловьевтун аразы-нга болган мөөрей хаара туткан. Ол мөөрейге Спартак бодунуң удуруланыкчызын улуг "хук", алперкот" дээр, оон-даа еске боксержу арга-ларны ажаллап тургаш, ону дүжүп бээрине албадалкан. Түнелинде 81 кг. деңзиге ол бирги чери алган.

57 кил деңзиге бирги чери Айыжы Айдаш (ОКУ), ийиги чери Мамедов Эне-жал (ТКУ), үшкүзүн Кызыл ко-жуундан Бун Ооржак алган-нар. 60 кил деңзиге бирги, ийиги, үшкү черлери Тимур Дүгөр, Айдаш Сундуй-оол болгаш Ас Ондар тус-тузунда алганын. 63 кил деңзиге Мergen Солагай бирги чери алган. Ийиги, үшкү черлерге Мурат Закиров, Чингис Кү-жүт олар төлөттиг болган-нар. А 81 кил деңзиге Азамат Камалетдинов (ТКУ) төлө-тин көргүскөн.

Февраль 23-те И. Ярыгин аттыг спортчу ордуга самбо хүрешке хоочуннар аразын-да делегенин ийи дактыр чемпиону Иван Хурагантын хуу спорт школасынын ажалдышманы болуп эрктен.

Анаа ук школага өөренир күзөлдиг оолдар, уруглардан ангыда, оларнын ада-иелери болгаш республиканын амы-лар, комитеттер болгаш ве-домстволардан аалчылар база келген.

Республикада бир дугаар тургустунуп турар хуу спорт школыны чалаттырган аал-чылар үенин негелдеси-дир деп көрүп, улуг дөткичени көргүзери азаан. ТР-ниң Шүгү амызынын сайды С.С. Күжүгэт эх хуузуна И.Хураганга РФ-тин кеземче кодекси номну болгаш 5 муң рубльди берген. Республи-канын Күш-култура болгаш спорт комитетинин даргазы С.Б.Ооржак комитеттин му-рунунда чаа бут кырынга тур-густунуп орап школага дет-кичени көргүзери азааш, 10 муң рубльди берген. А Кы-зыл хоорайнын чагырыкчызы А.Ю.Кашин хоорай чуртта-кчыларынга улуг спортчу залды тулуп бээрин азааш, моон-даа сонгаар ук школага бодунуң шыдаар шаа-биле дуза көргүзери чугаалаан.

Школяны ажалдышкы-нынга "Чангы-Хая" бөлүк бол-гаш хоорайнын уруглар ан-самблери боттарынын кон-церттери бараалгаткан.

Игорь ДАМДАК.

ЧУРУКТАРДА: Шагаа

езинде.

Владимир САВИНЬХ

биле Василий БАЛЧЫР

ОЛДУЧ тырттырган чу-руктары.

Леонод НАТПИЙ-ООЛ.

турда, ук сонгуданы күш чок болдулар деп айткан.

Ынчангаш үстүнде айт-тынган фактыларын судка бадиткатынган-биле Алекс-ей Очур-оолдун билдиреши-нин суд хандырган болгаш февраль 11-де Мөнгүн-Тайга ко-жуунуң чагырга даргазынын сонгуданы күш чок деп санаар дугайында шиктири-ни үндүргөн.

Леонод НАТПИЙ-ООЛ.

КҮШ ЧОК ДЕП САНААН

Виктор Хүлер-оол хөй чон мурунга кылган. Ол ышкаш агитация үезинде чонну арага-дары-биле саткан дугайында фактылар база тодарат-тынган.

Кордакчыларга дең бай-далар тургузар тургаш, Алексей Очур-оолдун детки-чилеринг эртрип турган спортчу оюннарын болгаш концерт үезинде электри чырын меге чылдаган-биле өжүрүп каапкан. Алексей Донгактын кадайы Раиса Донгак сонгудалга кириш-пзэн сонгукчуларын атта-рын ушта бижип алган болган. Кожуун чагыргазынын соци-ал политика талазы-биле

оралакчы даргазы Ульяна Монгуш ажалындан хостадып албайн, агитация ажалын чорудуп, кыйгырылган кы-лып, Мөген-Буренден бээр чоруп турган. Мындыг хевирлиг хоойлу хаждышкыны турбуже, маана хамарыштыр участок база девисээр сонгудла ко-миссиялары кандыг-даа хем-челерни албаан.

Мөнгүн-Тайга кожуун суду херектин материалдарын хынааш, талаларын тайлы-бырын дынаан соонда, Алекс-ей Очур-оолдун билдиреши-нин хандыгар деп түнелгө келген. Чүгө дээр Россия Федерациязынын "Хамааты-

“ЭНЕ СӨЗҮ” ОН ХАРЛААН

ЧУРУКТА: “Эне сөзү” солунун коллективи.

КИЖИЗИДИКЧИ
УТКА-ШЫНАРЛЫГ СОЛУН

Үеня эртериниң дүргени билдинер эвес, бо-ла-дыр ам, “Эне сөзү” солун үнүп эгелзден бээр он чыл чедер берген. Сактырга-ла, чоокта чаа республиканың херэжген чону боду солунунг апарганынча өөрүп, мага ханмай турган ийик. Эске хоочун солуннар-биле деңизерге, он чыл дээрже чаа-ла чүү-хөөнү медегер билш чоруур чаш уруг назыны ышкыжыл. Ыңчалза-даа мыа ол үеня иштинде безин “Эне сөзү” кижизидикчи утка-шынарлыг чутула ажалдарны хөйү-биле чорудуп келген. Моон сонгаар-даа уламчылаар.

Чырыкче үнүп келген дораан “Эне сөзү” чонун кайгамчык сонургалын чаалап ап, хөй-хөй чагыкчыларлыг апарган. Акша-төгөрик эки турган уелерде ооң тиражи 16-17 муң чедип турган. Солунуң баштайгы тургузукчузу—чогаалчы, журналист Артык Ховалыг. Көнгүс куруг черге: оран-савазы-даа чок, ажалдакчы кадрлар-даа чок, типография хамаанчок, машина-техника-даа чок черге тургузуп алган. Чүгле изиг күзөл, тура-сорук күштүг болганындан солун төртүтүнген. Оон соонда солунуң тургузукчуларыңа Тыва Республиканың Чазаа немешкени улуг деткимче болган.

Эне баштайгы номеринден эгелзеш, “Эне сөзү” Тыва Республиканың Президентинин №1 дугаар ие-чаш камгала-лынын дугайында Чарльын парлааш, оон чүүл бурузун амыдыралга боттанды-рарың ажал-чорудулгазынча кирил-кен. Ыңчангаш өг-бүлө айтыры, оон херэжген ээзиниң ачы-буянының дуга-йында, уруглар кижизидилгези, өг-бүленин кижигүннериниң сагыш-сеткил байлакшыдыгызынча айтырыгларын чырыдып эгелзенин соонда, олар “Эне сөзүнү” кичээниңден дүшпези.

“Эне сөзүнү” баштайгы базманын Тываның бирги Камбы-ламазы Казак Сандак ыдыктаан. Оон соонда XIV Ыдык-тыг Далай-лама башкының йөрээл сестерлиг бижини база алган. Ыңчангаш солунуң оруу ак бооп турар.

Кандыг-даа солунуң ажал-чорудул-газынча оон кол редакторунун салдары эң көскү черде дээрзи билдинир. Артык Хөм-Оттуковна чогаалчы кижиге болгаш солунуң ады, ында рубрикалар аажок ханы утка-шынарлыг, чараш, онзагай. Чижээлээрге, “Ие кижиге — хун”, “Өргөниң кыс ээзи — өг-бүлениң кам-галакчызы, кижизидикчизи, кадалгалак-чызы”, “Авыралдыг авалар, энерелдиг эзелер”, “Ийи чүрек”, “Мөңгүн ужу”, “Уваа!” дээш, оон-даа эске.

Рубрика бурузунга парлаттынп турар чүүлдерге хамаарыштыр ону парлаанынч барымдаа кылдыр, оон чугулазын бадтыгал кылдыр утка аайы-биле мөөрейлерни удаа-дараа эртерип келгени демдеглес арга чок. Эң баштайгы чылдарындан-на республика чергелиг мөөрейлерни эртерип эгелзеш солун ховар болдур ийин. “Ие кижиге — хун”, “Өргөниң кыс ээзи...” деп мөөрейлерге хөй-ле кижиге киришкен. Оон түнелинде Кызыл-Тайгадан Сандо Түлүш бедик утка-шынарлыг материалдары дээш бирги черге төлөтпиг болган. Кызыл хоорайдан Лидия Оюн, Кызыл кожундан Эрэнзек Тежит, Клара Найжар олардан аңгыда, 44 кижиге шаңнаткан.

1996-1998 чылдарда “Уваа!” мөөрейин эртерип келген. Эң-не хөй кижиге чилерлиг мөөрей — “Кожамыкка кончу-ла мен...” деп мөөрей болган. Ук мөөрейни түнээзиниң соонда, ыңдыг аттыг номчугашты солунуң редакциясы чырыкче парлап үндүрген.

Тыва национал чогаалдарды отту-рары, культураны эгидери, кыс улусту, ылангыя уругларны, иениң ролонга белеткээри — “Ойнаар-кыстар” мөөре-ийиниң кол сорулгазы болган. Аңаа республиканың шевер кыстары, кадын-нары, авалары, эзелери аажок идек-кейли-биле киришкен. Чөөн-Хемчиктин Иймеден Джемма Монгуш, Сүт-Хөлдүн Кызыл-Тайгадан Байлак Монгуш, Бай-Тайганың Кара-Хөлдөн Вера Хертек дээш, ескелерин-даа ажалдары шаң-налдыг черлерни алган.

“Эне сөзү” солунуң үш харлаанында Кызыл—Самагалдай деп маршруттуг хаак мөөрейин эртерген. Аңаа Ада-чуртун Улуг дайының киржикчизи, фронтучу Галина Доваадор база киришкени төөгүгө артар болбайн канчаар. Тыва Респуб-ликаның Чазак Баштыгынын орадакчызы Б. С. Шырап солунуң юбилейинге кир-жип, чүве чугаалааш, “Эне сөзү” кижизидикчи хүлээлгезин эки күсөдип турарын демдеглеш.

Солунуң беш харлаан юбилейин С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаалдыг бажы-нынга онза байырлыг байдалга эртер-генин чон сактыр боор. Аңаа турсакааш, редакция “Эне сөзү”: тургузуушкунуң берге базманың деп номну үндүрүп, коллективтиң чогаалдыкчы болгаш тех-никтиг ажалдакчылары-биле номчук-чуларын таньштырган.

Бо бүгү кылып чорудуп келген ажалы дээш 5 чылдаан соонда, “Эне сөзү” улуг шаңналды алган. Россияда бодунуң төрөөн дилинде үнүп турар кара чангыс херэжген чон солуну — “Эне сөзү” Россия регионнарынын аразында мөөрейге Дээди шаңналды ал, компьютерлер-биле шаңнаткан. Оон соонда редактор А. Х. Ховалыг солун парлаар чаа офсет маши-наны база чугаалааш алган. Ыңчангаш солунуң типографиязы бут кырынга улам быжыккан. Бүдүрүчү чоруу күштелген.

“Эне сөзү” солунуң редакциясы чүтле солун парлап үндүрүп турар эвес, а республикада ат-сураа билдинир апарган “Калды” журналың база орус дил чырында “Слово матери” солуну парлап үндүрүп турары билер боор силер. Эвээш кижиге ажалдап турар редакцияга бо дээрже кайгамчык улуг ажал-дыр. Ыңчангаш маңаа журналистерни — чогаалдыкчы ажалдакчыларын демдеглээр черле артык эвес. Кол редактор Артык Ховалыг-биле кады хөй чылдарын дүргүзүнд дуржулгалыг журналист Седен Кудурукпаевич Хертек база Галина Шыраповна Монгуш ажалдап келген. Оларын очерк, чурумалдары солун, сеткүүлдүн арын каастап келген, бөгүнде-даа кааставышаан.

Он чыл болган юбилейинге турса-кааш редакция “Энерелдиг” “Эне сөзү” деп өнүгүп альбому белеткээш, Абакан хоорайда парладып турар. Оон аңгыда бодунуң херэжген авторларынч шүлүк-териниң чыныдыгы “Мөңгүн ужу” деп чаа номну парлааш, чырыкче үндүрген.

Чаа альбомда кандыг солун чүүлдер киргени, сонургап көрзүлгөн. “Өг-бүлө — чөлөңгүжү” деп рубриканың аадаанда ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржактын, Рушветерини, Тановтарын, Анай-оол Дымтыпаевич, Капитолина Алексеевна Ховалыгларның өг-бүлелериниң чуруктары, “Хоочуннар—чоргааралык” деп рубрикада А. Ховалыгның сонеттери, Галина Монгуштуң Индия чораан орук очерктери; Седен Хертектин ава дугайында очериги; Марина Монгуш биле Шенне Чавынчактын шүлүктөрү лирикасы; Ай-Херел Ховалыг биле Алдынай Аракчааның чурал чуруктары; илдепкей-лиг авторлар-биле таньштырылга дээш, эске-даа солун чүүлдер хөй. Альбомда “Калды” журналдың 6 чыл улай үндүрүп келгени “Он онза калды” деп мөөрейиниң тиилекчилериниң чуруктары онзагай черин ээлеп турар.

Чаа чылдың, Чаа чүс чылдың, Чаа муң чылдың эгезинде он харлап турар “Эне сөзүнү” келир үеи чырык, чаагай болуп, чогаалдыкчи чедишкенини моон сонгаар-даа арбын-ла болзун!

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

“КӨРҮКЧҮЛЕР ХӨННҮН ЧАЗААН...”

Ыңчан 1956 чылдың март төнчүзү турган чүве. Ак-Туруг школазының сески класынча өөренип турган мен. Артистер келген деп чугаа суурга бир катап дыргын тарай берген. Өөрүм оолдар-биле садыг чанынга маңап келиривиске, чарлап тур. “Хайыраан бот” деп ши болуп дээш. Кежээ суурнуң клууңга көрүкчүлөр сынышпас кылдыр олуруп-канда, ши-даа эгеледи-ле. Шиниң башкарыкчызының чарлаанындан ук шиниң автору Виктор Көк-оол деп ылап билип алдым.

Ядым өг-бүлениң чаптан-чыг, чараш кыстарын мага-дал, оларның ыр-кожаңнарын сонургап ордум. А кажан Кара-ның эске кижиге дорамчы-ладып, эттедип чоруурун би-

Тываның Улустуң чогаалчызы Виктор Шогжапович Көк-оолдун төрүттүнген хүнүңе

Кайгамчык салым-чаянын артист, композитор, чогаалчы В. Ш. Көк-оол бистерниң — тыва чонун сагыш-сеткилинге канчаар-даа аажок чырыкчылыг ову-хевир болуп артып калган. Оон чогаалдары — тыва номчук-чунуң төдүп четпес эргинези, оон шоолери, ылангыя “Хайыраан бот” — тыва сценаның мөңгө каастакчызы. Өндүр бедик салым-чаянын чогаалчылыгы сагынышаан, бистиң бижикчи-бистин кыска сактышкынын парладыыс.

лип алгаш, оон муңгаранчыг ырларын дыңнааш, караам чажы төктүп орду.

Өле-дойнуң дуоюн кескен Өвүр дажы — хорум хал. Өзүм-баарым чамды болган

Эске кижиге өскүс оглу. — бо одуруглар ам-даа кижиниң сагыш-чүрөөн чырылды-рыштар кайгамчык күштүг. Виктор Көк-оол дугайында дыңнаанымда-ла школачы чылдарында үе-черге эш-өөрүм-биле “Пioneer чараш” деп ыры ырлажып чорая-нывысты, а Конгар Хүргүлек артизистин “Байлак чуртум” деп ырыны ырлап турганы кулаамга чаңгылап кээр.

1970 чылдарың эгезинде Өвүрнүң Дус-Дага чурттап бергенинде, ол черниң чону

Торгалыг суурнуң үстүнде шаараш үнген дыттар болгаш теректер аразында барык сомазы чидип бар чыдар чаңгыс чеветни “Артист Көк-оол-дун иези — улуг хамның че-вээ-дир” деп чугаалажып тур-ганындан билип алган мен.

Суурдан ырак эвесте чурттап турган катым сугже баар орууус ол чевегини чаны-биле эртер. Олап эртип бар чо-рааш-ла, Виктор Көк-оол ала-кайгаар сагыжымга кирип келир. “Көрүкчүлөр хөңнүн чазан хөлээзиниң хөктүг Көк-оол” дээш бир чогаалчы-ның одуруглары-даа башка кирер. Салчак Токаның “Бот-танган күзөл”, “Дөңгүр-оол” деп шилеринде Семис-Лама биле Хорлукпааның ролда-рын ойнап турары-даа ка-

раамга көзүлүлээр.

Өвүрнүң Дус-Дага Тор-галыг суурнуң үстүнде Кара-Тал, Кара-Дуруг деп черлерге “Хайыраан бот” деп шиде болушкуннар болуп турган дээрзин улуг назылыглардан дыңнаан мен.

Кара-Талдың үндезин чурттакчызы хоочун малчын “Тыва АССР-ин алдарлыг малчыны” хүндүлүг аттын, хөй-хөй орден, медалдарың эдилекчизи Доржу Доржу-евич Дагба мында дээр кижиге “Хайыраан ботта” Караның ынак кызыл диттары бо-дур бо. Ам мырың кыргылап калдыр, көрөм. Амыдырал-дың кадыг-бергезинге кызга-дадып келгеш, оон шурай берген Кара-Дуруу дөө турар ол-дур. Дириг херечилер ол

ышкыжыл.

Тыва радиога дамчыдыл-галар эгелээр мурунда ки-жиң сагыш-сеткилин отту-руп кээр таалаңчыг аялганы дыңнааш-ла, Виктор Көк-оол караамга чуртунуң келир. Бо назынында оон ырларын чеже дыңнааш дээр, шиле-рин чеже көрбөзү дээр! Ын-чалза-даа кижиге кажанда-даа эрикпес-тир, чоргаарал улам күштелир. Ол чүгө артист, чогаалчы эвес, а композитор дээрзин оон чоңда неггезин ырлары бадтыкап турар-ла болгай.

Тыва уран чүүлдүн улуг адазы Виктор Шогжапович Көк-оолду таалап болгаш чо-гаарал-биле сактып чоруулу-нар, чоңум.

Маадыр-оол ДАНЗЫН. Өвүр кожуун.

Студент болгаш сургуул амыдырал

БИРДЕ ТОДУГ, ХӨГЛҮГ, А БИРДЕ...

Кыскачыл чалы назыны ышкыш эргим, солун уелер кааа турар. Ыңчангаш Кы-зыл хоорайның аныктары хостуг үезин канчаар эр-тирп турарын, бо үениң аныктарының амыдырал-че көрүжү кандыгы, олар-ны кандыг айтырыглар дү-вүредип чоруурун сонур-гап, хоорайның “Найрал” юнотеатрында, “Мөңгүлек” ресторанын ийги кадында болуп турар дискоте-каларга эрткен дыштаныр хүнерде четтим.

Баштай “Найралга” чедерим. Кире бээрим-ге, Валерияның “Мени ко-мунатка” деп ырызында аныктар танчылаан тур. Олуруп алгаш, чугаалажы-кы дег аныктар дилеп, кезек хайгаарал олур мен.

Танчылап келген улус арбын болду. Эскерип ол-урумга, мээң бодааным ышкыш эвеш, хөй кезин шко-лачылар, оларның аразында эзирик-даа улус бар. “На-йралга” черле школачы-лар танчылап турган-дыр аа дээш, “Мөңгүлек” чедерим. Ында база-ла шко-лачылар.

Кезек бөлүк уругларга чедер бергеш, танчылап ал-дым. Оларны Кызыл хоорай-ның №1 школазының 8-ки классчылары Света Очур, Шенне Күжүгет, Ира Сал-чак, Айна Хертек дээр бол-ду (шын аттарын адал бер-геш, эскертип каарын ди-лээнер).

Олардан сонургап ту-рар айтырыгларымны сал-дым. — Университет дооска-нымдан бээр ыңдыг-ла кончуң хөй үе эртпеси. Ол үеде дискотекаларга шко-лачылар чок, колдуу анык-тар, студентилер боор чүве болгай. Маңаа хамаарыш-тыр чүңү чугаалап болур силер, уруглар? — деп олардан чугаа эреп айтыр-дым.

Света: — Бистиң школа-выста дыштаныр хүнерде солун чүүлдер болбайн турар. Бир эвес суббота-ларда дискотека, темалыг көжээл-лер болуп турар болза, бис бээр келбес ийик бис.

Шенне: — №2, 8 шко-ларда суббота санында солун чүүлдер эртип турар, бис оларга адаараар-дыр бис. А бистиң школага КВН-даа болурга, хөй улус кирибес, чүгө киржикчилер турар. Школа-ларда өөреникчилер саны хөй-ле харын, ыңчалза-даа ол байдалды өөренип көрүп, үзүктөп-даа тургаш, эртерип болгай-ла.

— Дискотекадан аңгыда хостуг үенерде чүңү кан-чаар-дыр силер? Школа-нарда аргыттынарныг, даара-нырынга өөредир дээр хев-рилгил солун бөлүмнөр бар бе?

Айна: — Номчуктунар, онаалга-кичээл кылдыр-дыр бис. Школа-выста чүтле волей-

бол, баскетбол секциязы эртип турар. Аңгы-аңгы бөл-гүмнөр болуп турган болза, дыка эки болуп ийик.

— Ам кежээкиниң 10 шак ажал турар-дыр. Силер мындыг орайга дээр дискотекалар чорууруңарга, ада-иенер кортпас-тыр бе?

Шенне: — Ийе, коргар. Школага эртип турар чүл-дерге баарымыска, анаа, а бээр кээримыска, хорадаар. Хорадап турда-ла, бар-ла аргалары ажаллап тургаш, чедип кээр-дир бис.

— Бо сөөлү чылдарда назы четпезинер аразында кем-херек үлгүдөй чорук эзүп, оларны арагаже су-дугуп турар деп турар бол-гай. Бо дискотекадан безин алгаш көөрге, эзирик шко-лачылар эндирик чүве-дир. Чылдаагы чүдө деп бо-даар силер? Школа-нарда ко-рум-чурум кандыгы?

Ира: — Бир дугаарында ада-иениң кижизидилгезин-ден хамаарыш деп бодаар мен. Оларның хостуг үезин шын организастаайып турар, анык-төлү-биле чугаалажы-билбесинде. Ада-иениң тала-зындан биске бүзүрел шуут чок. Чижээлээрге, мен чоок-та чаа алдын сыргам эжин чидирип алдымга, авам сут менээ бүзүрелес, акша хергел-леш сактыкан-дыр сен дээр.

Света: — Бистиң школада база эске-даа школарда дыка тургаш улуг оолдар бар. Бөлүк болуп алгаш эдержир. Ол бөлүктүн баштагызын “алды карактары” (шестер-калары) безин бар. Олардан акша негээр, онаалга, хынал-да ажалдарын кылдыртып алыр. Акша эккеп бербес болза, бо кижиге багы кижиге-дир, эдермешкес дээр дээр, оон аайы-биле ол кижиге-биле кым-даа эдермешпейн баар. Оон ыңай чамдык улус эки өөредилгелиг уруглардан 20 акша-биле хыналда ажал, онаалганы садып аар. Ада-иени ажалдавайн турар, амыдыралыга чедимес уруглар база ыңчаар ажалдап ал турар.

— Силер бодаарыңарга мындыг байдалдан уштулар дize, чүңү канчалза экин?

Шенне: — Арага, таакты, чыдыг чашпанын-даа өөре-никчилер чалгаарааш, ада-иени кончуктарга, муңгарааш, ескелерден ылгалып дээш, улус етүүнүп тыгтар боор чүве-дир ийин. Ыңчангаш ада-и уругларының кижизидил-гезинче хөй үени чаргыдап, оларга эилеп-ээдек болуп, ажал чугаалажып, уруглары кандыг-даа болза, оларга ынак деп чүвени бүзүредип, чүгө-даа таварышпас, ада-иениңе чугаалап турар кылдыр олар-ны бүзүрелин чаалап алыр ужурул. Школа-выс админис-трациязынга база хомдулап турар бис. Солун бөлүмнөр, темалыг көжээлдерден эр-тирп турар болза эки.

Чугаа кадында бистиң чанымыска сандайларга ийи уруг кээп олуруп алырга, олар-биле база чугаалаштым. Оларны Санаа Монгуш биле Айна Ондар дээр болду. Ка-йызы-даа өөреним, ажалда-вайн турар. Өөренир дээш ТКУ-нун төөгү факультетинче ийи чыл улаштыр дужага-ш, шыдавайн барган.

— Силер ам ТКУ-же ийи чыл улаштыр дужаалап турар-дыр силер. Кызыл тургаш, дужаап алгаш доозуп-даа алырыңарга, ажалдаар хос черлер база чок боор...

Лина: — Ам канчаар, дип-лом-на болза. Школадан эс-кээр ажалдар тышты-даа бээр ыйнаан. Республикадан даш-каар өөренир харымыс чок. Мээң чүгө авам ажалдап турар, думаларым база бар. Саянаның азачы чок, азачы бар кижиге. Ыңчангаш акша-тегерик айтыры-биле берге-дежи бээр-дир бис.

— Ажал черле тышылбас боор-дур бе?

— Дооскан эртемниң улус безин ажал тыппас чүве ыңдыг ыйнаан. Ажал дилеп барбаан черивис чок. Оода шала чуур-даа ажал болза дээш, чадаштымыс. Чангыс аваларымызны ажалдап ал-ган шалыңы улуг аларган улустун, бистиң, кедер ийик-хевистиң өрттөнгө кааа күш чедер боор. Өөредилге-даа, ажал-даа чок боорга, дыка берге-дир, кижиге чалгаарар. Студентилерниң волейбол, баскетбол секциялары дээш, баар черлери хөй боор. Кижиге хоорайга ойнакы дег спорт-зал безин тыппас, Ярыгын аттыг спорткомплекске кан-дыг-даа секциялар болбайн турар, чүгө бижиге уругларны эштеринге өөредип турар. Эртерик-даа болза, спортчу секциялардан эртерип турар болза деп бодаар-дыр бис.

Чугаалажыкчы дег 20 ажал харлыг аныктар тып-пайн, ында турган уруглардан айтырымынга, “Эне-Сай” ресторанында болуп турар дискотекаже баарын смеледи. “Эне-Сайга” чедер бээримге, ында “шырак балдырыл” аныктар тан-чылап турар хеврилг, рес-торан дагында даштыкы марканың машиналары элзеш болду. Дискотекаже кирериниң өртөз безин 40 рубль. Ынаар кирер дээш чадаштып, улус хөй бол-ганындан эжини ажалтап, чүгө үнер дээш улуска ажалдып бергеш, эжин дораан хаап алыр.

Ам канчаар, улаштыр ТКУ-нун Интернационал кудумчузунда студентилер ниити чурттап-ла бажынынга чедер бердим. Арыг-сылың кончуң болду. 4-ку кагытче үнүп келгеш, кайы өрзөкчө кирерин бо-даным тура көөрүмге, бир эжикте: “Привыкайте ошу-вать застывшие взгляды за спиной” деп бижик каан болду. Мында солун улус чурттап турар болган-дыр аа дээш, сонургааш, кире

бердим. Төөгү факульте-диниң 1-ги курсчулары чурт-тап турар болду. Шынал-ла, хөглүү аажок Жанна Оор-жак мени хүлээп алды. Жаннаның аажы-чанынча чаптанчы кончуң, оон хөглүг чагы боо кижиниң безин сеткилин сергедип-тер. Ол 5-ки кагытта чангыс чер чурттуг эштеринге чедир берди. Аяк шайны аартап ора чугаалаштымыс.

— Студент чурттап-на-ры сонургадып көрүңерем, уруглар.

Жанна: — Билбес эвес силер, студентилер бир хүн тодуг, бир хүн аш-даа хүнээр ышкыжыг (каттырлы). Сти-пендиясы 270 рубль. Ажы-чөмү стипендия алгаш, “Ок-тажып” алгаш, садып аар-дыр бис. Ада-иенис база шаанче дузалажып турар, оон башка 270 рубль-биле бир ай ишти канчал чурттаар боор. Мен эгезинде утгам сугта чурттап турдум. Оон сооп кээрге, мында чурттап бердим. Авто-бустаар дээрже, акша чок боор, стипендия-биле чүгө автобустаар эвес сен, библио-текадан бажыкче хондур ном алырга, 10 рубль, чангыс солун номчурга 1 рубль дээш база кыс кижиге херек чүл-ле хөй боор чүве-дир ийин.

Утгам сугта тургаш, кылаш-тап өөренип турдум, эрги хөөрлөр таварыш эртер. Ында кандыг кижиге чыдарын, ат-сынын безин билер алаар чорду.

Мээң чангыс күзелим бар. Хоорай иштинге оода чангыс студент билет-биле чорору бир автобус болза деп бодаар-дыр мен. Хүнде ийи-даа катап болза, эртен база кичээлдер төнөргө. Мен эртен чылын Красноярск хоорайга өөренип турдум. Ында дыка эки, студентилер троллейбуска халас чоруур.

Россия, Кызыл-Мажал-ыктаан, филология факул-тетиниң ийги курсчу: — Студентилерге чигилде-лерден ыглан болза. Чуна-бажың өртөз 10 рубль 50 көпөөк, а бис оода чартын төлээр турган болзувуса. Хөгжүм-ши театрынга, фи-лармонияга концерт, ши-даа көөр дээрже, өртөз аар. Бис ам шилдер дужаар деп бодап олур бис. “Кардо” деп садылга 1 рубльде хүлээп ап турар, орунга аш-чөм бээр. Оон ыңай бистерге телевизордан садып берген болза, чүгө 3 дугаар кагытта бар. Чангыс “3” демдек апарга, стипендия

Аныктарың хостуг үеде амыдыралын кысказы-биле таньштырарга, мындыг-ла-дыр. Чамдык дискотекаларда 5-ки классчылар безин бар деп, уруглар чугааладылар. Бичизинден орай кежээ танчылап, арага ийип, ада-иениң ажалдап каан ашмазы-биле белең онаалга-кичээл садып ап эгелээр, оларын келер үеи кандыг болурул? Олар боттарының ажал-төлүн канчаар кижизидерил? Ада-и, школар администратиялары база үстүнде ады кирген албан черлери аныктарың айтырыгларыңа харылап, чогуур түнелден үндүрер боор дээрзинге идгээр апаар.

Алдыңай САЯ.

Кожуун чагырыкчызының бир ажыл хуну

ЧОНУ-БИЛЕ УЖУРАЖЫП, СҮМЕЛЕЖИП...

Тес-Хем кожуун чагырыкчызының даргазы Биче-оол Шырап чоокта чаа бир хун Ак-Эрик, Белдир-Арыг суурларга база малчын коданнарда чедип барып, уруглар албан черлеринин, эмнелгелеринин култура одагларының ниити байдалын хайгаарал көрүп, арбаннар, агитквартиралар даргалары-биле ужуражып, оларның-биле ажык чугааларны кылып, Чазак, кожуун чагырыкчызының отчеттары-биле таныштырылганы чоруткан.

“Чодураа” кооперативтиң гаражында чеде бээр-ге, ында механизаторлар, чолачылар машина-техниказының ажылгалының болгаш часкы хову ажылдарына белеткелниң дугайын инженер Омак Самдарак кожуун даргазына илеткээ. Амдызында олар коданнарже үнүп, хар далбыллар ажылдарга белеткенип турар.

Оон ол Чыргалдың чагырга черинге арбаннар даргалары-биле ужурашкан. Биче-оол Шырапка арбаннар аайы-биле бо хуннерин байдалын таныштырган. Олар картофель, ногаа үрезини тыптынып, берге байдалдыг өреге бүрүзүңе дуза кадары-биле хемчеглерин ап чорудуп турар. Чонун мал 3286, чылга 187 баш четкен. Ол арбан даргаларына үнелелди берип деткивишкан. От-көзү, ыяш-дажы үстүп калган өрегерлерин онза кичээнге ап, ыяш-дажы болгаш хөмүрдөш-биле хандыраары дааскан. Арбаннарда бичи уруглар баар аарындан (гепатит) аарып эге-

лээн-биле уруглар садтарын долузу-биле хаап каалканын Биче-оол Сундучевич таарышпаанын илереткен, эпидемиолог эмчи-биле суму чагыргазын аңаа хамаарышкан хемчеглерини шынгызы алырын негээн. Ол ышкыш кулктарны болгаш чунар-бакчыларны ажылдадыр база сумелээн. Малчыннар уругларын чурттадыр интернат айттырын болгаш мал садып алыр күзөлдиглерин билдиришкенин оонаарыччалыг өөренип көөрүн дарга чагаан.

Ак-Эрик суурнун чурттагычлары-биле суму чагыргазы сес агитквартиралар дамчыштыр ажылды чорудуп эгелээ. Сөөлгү 6-7 айларда онзагай чурум үрээшкени болбаан, албан черлеринде, организацияларда уран чүүл көрүлдү дооступ турар. Ам агитквартиралар концерттерин эгелээр деп турарын, клубтун байдалы-биле Биче-оол Сундучевич таньжып кире бээр, суму чагырыкчызы Зоя Лайдыл ол дугайын таныштырган.

Суурда дың чангыс бичежек хуу садыгылаш ажылдап, чоноң хереглел барааннарны садып турар болду. Эргиде турган ийи садыгны катап ажыдып, тоймагалтынып бар чыдар оран-савазын ажылап киирер талазы-биле хемчеглер ап эгелээнин суму даргазы тайылбырлап чугаалаан.

Өөреникчилерин өөрениринге, башкыларның ажылдарына таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш, бүгү-ле хемчеглерин ап турарын школанын удурткучулары

кожуун даргазына дыңнаткан. Шынап-ла, школа чылыг, чырык. Башкы кадрлар-биле база четчелеттинген, чүгүле харын шалын акшазын эвээш санап берип турарына школанын одакчылары хомудалын илереткенер. Школа столовазында башкыларга, өөреникчилерге изиг аш-чемни белеткеп садып турар поварларның ажылын үнелеп көргөш, чемнин ертеректерин чигедирин ол санапкан.

Суурда уруглар сады уш аңгы оран-савалыг. Ында 50 ажыг бичи чаштарга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш, кижизидикчи башкылар кызып, чогадыкчы езу-биле ажылдап турарын асли-сартын эргелекчи Кара-Кыс Сииликей чугаалаан. Эргелекчинин чугаалы, шынап-ла, барымдаалыг болганын көргөш, Биче-оол Шырап уруглар садына деткимче кылдыр кожуун бюджетинден 5 муң рубльди тускайлап бээрин аазаан.

Эмнелгеде байдал база чогумчалыг, эмнелгенин оран-савазы, ишти-дашты арыг-сигил, чырык, чылыг. Ыччалда-даа чедер-четпестер база бар. Эмнелгенин эргелекчи Раиса Дандаа дүргөн дуза чедир машина-биле хандырыштар боор деп идегелин чугаа аразында кожуун чагырыкчызына чугаалады-даа.

Албан черлерин эргий кезээш, ИХХ-нин начальниги О. Сарыгбан, суму чагырыкчызы-биле Б. С. Шырап суур чоогунун мал коданнарына база чедип барган.

Орук ара Хавак адаанга бар чорда, каш-каш сым-аргамчызын сөөрткен, езулуг тыва адын мунган аныкээр чедип келгеш, менди солчуп, даргаларның эргип чорурунга шын-на сеткили-биле өөрээнин илереткен. Хуу-зунда амдыралдыг анык өг-буле Кызыл-оол биле Саяна Соанарның коданна-20 ажыг бода, 150 шаа шээр мал бар. Хар кылын чагганга улуг дыка ундараайн, аныктар мал-маганын кыштан хур ажырап дээш кызып ажылдап турарын хей-ады көдүр-лүүшкүнүг чугааладылар.

Каык-Бажында кожуунга ат-сурагыг малчын чораан Аңчы-Бызааканың шаг-шаандан чурттап келген чурт-хонажы ам оон оглу “Кызыгаар” ажыл-агыйның муракчы чолачызы, оон малчыны чораан, ам арат ажыл-агыйлыг Андрей Бызаакый ээлеп чурттап оор. Каш чүзүн кодан сыңмас мал-маганын өдөөниң чоогунда оытлап турар болду. Бызаакыйларның хою төрүп эгелээ, 50 ажыг оолдапкан, удавас тулуктуу өйү чоокшулаан. Хураганнары онча-менди, деңгел-күжү кадык, шырапак. Кожуун чагырыкчызы анык өг-булениң чымчыгыг ажыл-үлээниңге эки үнелелди берип, арат ажыл-агыйын ам-даа улам хөжүдүп, өскелерге үлгер-чигеэни көргүзүп, анык араттар малчыннарга арга-дуржулганын дамчыштыр берип чорурун күзөөн.

Оон-биле кожуун чагырыкчызының бир ажыл хуну шак ыччаар эрткен. Дайынчы ДАМБА-ХУРАК алыр.

РЕДИСТИН СОРТАРЫ аңгы-аңгы болгаш элээн каш. Чижээлээр, Альба деп сорттун чемикчи борбак ак, таваар, өйүндө бажар сорт, ону ажык черге тарып. Эрте бажар сорттарга Жара, Заря, Ранний красный, Рубин, Саратовский, Тепличный, хемааржы. Оон үрезиниң ханары ажык-даа, мунгаш-даа черге тарып. Бир сезонда чангыс чалдан редистин дүжүдүн 3-4 катап ал болур.

МОРКОВЬ

Бажың чанынга арга-ла болза, морковьтун 2-3 хире сортун тарытыр сумелеп турар: дүргөн бажар сорт чайын чиринге херек, 1-2 сорт орай бажар, ону кышкы үеде чемеге ажыглаар кылдыр тарыт.

МОРКОВЬТУҢ ҮРЕЗИНИН тарытыр бетинде албан чылыг суг-биле чуп чаяр, оон соонда хөөп келгичеке чедир бичи сугта өттүрүп каар. Оон башка кургак үрезинни тарытып каарга орайтаар, 15-20 хонганда, баштайгы өзүмү үнер. Ону кончуг эки кылдыр белеткенин хөрүзүңе тарыт. Морковь тарытыр чалче чаа өдөк уруп болбас, ону аргалыг-ла болза картофель, помидор, капуста тараан шөлдерге тарытыр, эки үнүчүл.

МОРКОВЬТУҢ ЧАЛЫН 2-3 хонук бурунгаар белеткеп алыр. Үрезиниң тарыгыже чедир чалда хөрүзүнүк өл-шыгы, чылыгы бусталып үнмезин дээш пленка-биле шывар. Бүгү-ле ногаа аймаа-биле дөмей морковь чырыкка ынак, ыччангаш хөлөгеленчек черге тараан морковьтун хевири чолдак, тырын, дүжүдү эвээш болур. Бистин

республиканың агаар-бойдузу, климаты кадыгдошкун, соок. Ыччангаш майдан эгелеп үрезини черже тарып эгелээр. Ындыг-даа болза ажыл-агыйга өөрениг кижилер апрельде тарып алгаш, ону карактап, пленкалар-биле шып алгаш, соокту эрттирип алырлар.

Морковь үрезиниң тарытыр мурунда баш бурунгаар белеткен алган чалды дуураанда үнүлөп келген бок үнүштерин, үнүштер даялыдарын аш-тавышаан, үлдүртертир. Оон соонда айыр-биле ханызы 2-2,5 см кылдыр дескилей тырткан соонда, лейка-биле сугтарар.

Сугтары каан чалдын суу сине бергенде, морковьтун үрезиниң аразын тарытып кылдыр чажып тарыт. Морковька база-ла доктаамал ажаалда негеттинер, оон чашпаан-богун аштаар, сугтарар, чөмгөнер, хоралакчылар-биле демисел чорудар дээш-ле, бүгү-ле тараан үнүштер-биле дөмей агротехниктиг ажылдарны чорудар.

МОРКОВЬ ҮНҮЖҮНҮН 1-2 дугаар баштайгы чаш бурунгары үнүп келгенде, үнүштерин аразын 3-4 см кылдыр арттыргаш, тарадыр олуртуп азы аралаштыр чула тыртар. Ол ажылды кылып турган үеде морковьтун чаа үнүгөн чыды кончуг чидиг болур, ыччан хоралакчыларны болунче ээлдиритер. Ыччангаш ол ажылды кезээл-ликтей, хун караа серидей бээрге кыштырга, таарымчалыг. А ал каапкан артык үнүштерин доурак азы хирээнд-биле хөөп каалтар. Сырый үнүгөн үнүштерин ап октаан соонда,

РФ-тин АЧФА-зынын Тыва Республикада Эргелелинин начальниги генерал-майор Ч. А. Удумбараның башкарылганы-биле Моолдун кол хайгыл албанынчы Усанур аймакта эргелелиниң начальниги полковник С. Бамбаа болгаш оон оралакчы подполковник С. Гомбо олар-биле ужуражып, ук албан черинин бажынынга феврал 14-те болган. Аңаа ийи таланы сокуургадып турар хайгыл албанынча хамаарышкан айттыргалары чугаалажып көргөн.

Оон түннелинде РФ-тин АЧФА-зынын Тыва Республика талазы-биле Эргелелинин болгаш Моолдун КХА-зынын Убанур аймакта эргелелинин аразында кады ажылдажыла-лар, хөдөлүшкенин дугайында план ажылдап кылдырган. Ол талазы-биле протокол-га ат салдырган. Ында дараа-зында кады чорудар ажылдар дугайында шийтирнэ хүлээп алган.

Чурттар аразында керек үлгүлгөрдү бөлүктөргө хөдөлүшкенин дөктөлдүп азы оларны тулуп чорударына хамаарышкан мер-

Комплекстиг үнүшкүн ЭМ АЙМАН БЕРГЕН

Шагаа мурунда Сүт-Хөл кожуунун кижилер болгаш мал эмчилери, зоотехниктер, кожуунун чагырга черинин ажылдакчылары база еске-даа специалистер эң ыраккы коданнарда чедип, комплекстиг үнүшкүн-нерин кылган. Оларның кол сорулганы — малчын коданнарда кыштагалашкыныг чоруп турар байдалын хайгаараары, аңаа хамаарыштыр боттут дузаны чедирери.

Кожуун эмнелгезинин халаска берген эм аймаан малчыннарга чедиптир үлөп, кижилеринин малчыннарының ал-боттарына боттут дузаны чедирген. База ол ышкыш бөлүк аайы-биле кожуун чагыргазының 2000 чылда кылып чоруткан ажылынын өтчөдүн малчыннарга таныштырган. Чангыс сөс-биле чугаалаарга, малчыннар кожуун чагыргазының ажылыни ийитизи-биле хүлээп албышаан, отчетту бир үн-биле деткээнер.

Шууту Т бөлүк Сүт-Хөл кожуун дөвискээрден эгелээш, Алдан-Маадир, Манчурек, Хөлүктүг, Чечектиг база Ишкинге чедир ийи хүн дүргүзүндэ дээштиг ажылды чоруткан.

Комплекстиг үнүшкүн бөлүүнүң кижигинери малчыннарың кыштагалашкыны эрлп турары эки деп түннелди үндүргөн. Бо чылын кожуун дөвискээрден хар эвээш болза-даа, кыш чылыг.

Чымсмаа МОНГУШ.

см кылдыр арттыргаш, тарадыр олуртуп азы аралаштыр чула тыртар. Ол ажылды кылып турган үеде морковьтун чаа үнүгөн чыды кончуг чидиг болур, ыччан хоралакчыларны болунче ээлдиритер. Ыччангаш ол ажылды кезээл-ликтей, хун караа серидей бээрге кыштырга, таарымчалыг. А ал каапкан артык үнүштерин доурак азы хирээнд-биле хөөп каалтар. Сырый үнүгөн үнүштерин ап октаан соонда,

СВЕКЛА

Бо ногаа аймааның бүгү-ле ажаалда-хайгааралы үстүнде адааным редис, моркови-биле кол кези дөмей, чүгүле свекла чылыгта негелдели-биле ыгылаар. Свекланың бүрүлдеринде болгаш болунуң борбак даял-чөмжүндө витаминер, углеводтар, минералдыг дустар дыка хөй-биле мөөнөктинген. Хан бажышкыны улуг улуска свекла дыка дуза-лаар база ол ышкыш бүдүрерти багай улуска кончуг ажыктыг эм үнүш болур. Свекланың борш, ви-негрет, салат кылып чир-ге, кайы хире амданы чаа-гай ийи.

СВЕКЛАНЫҢ ПУШКИНСКАЯ К-18, БОРДО-237, ХОЛОДОСТОЯКА, ОДНОРОСТОВАЯ, ПОДЗЕМНАЯ А-474 деп сорттарын сөөлгү үеде калбаа-биле ажыглап турар. Эске ногаалардан онзагай талазы — свекланың үрезини. Чангыс үрезини тарып каарга, 2-3 үнүш үнер, а ону үезинде чара олуртуп. Свекланың үрезини кончуг оожум өзер, ыччангаш ону тарытырда ыяк белеткеп алыр.

Свекла тарытыр чалды күстен эгелеп белеткээр. Дүжүт эки болзун деп

Чымсмаа МОНГУШ.

Айыыл чок чорук эргелелинде

АЖЫК УЖУРАЖЫЛГА

дээлерни доктаамал солчур Оперативтиг байдалдың яны-бүрү элементтеринин хун бүрүнүң ажылының учу-дунга кирип, оларга хамаарыштыр чогуур хемчег алыр сорулга-биле ол талазы-биле бот-боттарына медээ бээр.

Кызыгаар ажыр мал оор-лаар, контрабандалыг садыг чорударын эвээжидир сорулга-биле аңаа эът садар болгаш эде ажылдар пункттар тургузар дугайында айттыргы тургузар.

Бо ужуражылганың дугайында онзаалап демдегеп

каар чүүл чүл дээрге мурун-да бо ийи таланың аразында чоруп турган чугалажышкыннарга көөрдө, бо ужуражылга дыка ажык болган. Бот-боттарының арга-дуржулганын солукшаннар. Ол чорук ийи таланың кады ажылдажылгаларына онзагай салдарлыг, чамдык оперативтиг хемчегтерин кады шийтирлээринге эки түннелдерни бээр.

РФ-тин АЧФА-зынын Тыва Республикада Эргелелиниң парламент бөлүгү.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистин ынак ававыс база чөңгөвис Алдын-кыс Маадыяна БАРЫСКА бо хуннерде 60 харлаан. Ол Бий-Хемин Оек сохозунга хөй чылда ажылдап чораан ам хундугу дыштанылгада бичи уйуктарын өстүрүп, уругларын бичи-даа болза дузанын көргүзүп олурар. Ыччангаш эргим ававыска төрүтүнгөн хунун таарыштыр кан дег кадыкшылды, өөрүшкүнү күзөп ор бис.

Уруглары, чуржааттары.

Чонну ажылга хаара тудар албан

ТҮННЕЛИН ҮНДҮРЕРГЕ...

Чонну ажылга хаара тудар Федералдыг күрүнө департаментинин Тывада албан чери эрткен 2000 чылда кылдырган ажылдарының түннелин чугаалашкан, бо талазы-биле моон сонгаар амдыралга боттадыр сорулгалары коллегия хуралыга тодараткан.

Эрткен чылын 15,2 муң ажыл чок хамаатылар чонну ажылга хаара тудар албан черлеринге келген, ол дээрге 1999 чылдын деңгелинде 58,6 хуу хөй болган. Ажыл дилеп келгендерин 60 хууу херээженер, 38—аныктар. 2352 хамаатылар ажылга тургустунган, ылангызы Кызыл, Бий-Хем, Улут-Хем, Чөөн-Хемчик кожууннар бо талазы-биле идепкейлиг ажылдаан. Ыччал-даа Тожу, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, Бай-Тайга кожууннарда ажыл чок хамаатыларның саны хөй болуп арттылаан. Хей-ийти ажылынга 4,7 муң ажыл чок хамаатылар кирешкен, чонну ажылче хаара тудар албан черлеринин чорутканы 376 кижиге чаа мергелдип өөренип алгаш, ажылдап кирген, ол көргүзүп мурунку чылдын деңгелинде 4 катап өскөн, 107 ажыл чок хамаатылар тускай чээли алгаш, боттарының тускай ажыл-агыйын ажиткан.

Департаментинин кол сорулганын бирээзи ажыл чок хамаатыларны боттары ажыл-биле хандырышкынча угуларга болур. Ол дээрге болунуң хууда ажыл-агыйын ажылдар дээр ажыл чок хамаатыларга 12 айың поссобиени субсидия (чээли) кылдыр бээр тускай хойлууда көрдүнгөн. Эрткен чылын 107 ажыл чок хамаатыга 154,9 муң рубль чээли берген. Чөөн-Хемчик кожуунда 19 ажыл чок чораан хамаатылар чээли алгаш, сайгарлыкчы ажыл-чөмөгүнө кирген. Олар ыяш дик-

агитация чорудары хорутпуг хун турда-ла, кожуунун спортзалыга хуреш маргыла-даанын үезинде Алексей Донгакты деткиринче кий-гырылганы оон деткичизи Виктор Хүлөр-оол хөй чон мурунга кылган. Ол ышкыш агитация үезинде чоңураа-дары-биле саткан дугайында фактылар база тодаратканын.

Кордакчыларга ден байдалдар тургузар тургаш, Алексей Очур-оолдун деткиччилерин эрттирип турган спортчу оюнунарың болгаш концерт үезинде электри чырыны меге чылдаган биле өжүрүп каапкан. Алексей Донгактын кадайы Раиса тинген.

2001 чылдын эгезинден бээр 5900 ажыл чок хамаатылар учета турар, оларның 4000 кижиге ай санында 1 млн. руб түнүг поссобиени ап турар.

Ажыл чок хамаатыларны, назы четпестерин хөй-ийти ажылчыне хаара тудар, ажыл-даар черлер тургузарына идепкейлиг киржигези, деткимчеи дээр Бий-Хемде В. Гончаров директорлаан “Кызыл тараачын” көдөө ажыл-агый кооперативинге, Тес-Хем кожуунун улус өөөдиге килдизинге, Чыра-Бажы суму чагыргазына, Тожунуң ыяш ажыл-агый черинге департаментинин хундуг бижиктерин, акша шаңналдарын тывыскаан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

АЛБАН-ДУЖАЛГА КОНКУРС

Тыва Республиканың Улетпур ямызы “Кызылдың даараныла фабрикасы” ККБ-нин ДИРЕКТОРУНУ АЛБАН-ДУЖАЛЫНГА

ажылдаар күзөлдүг кижилерге конкурсту чарлап тур. Чагырлары 2001 чылдын март 15-ке чедир Кызыл хоорайда Калинин кудумчазунун 11-башкада, Тыва Республиканың Улетпур ямызында хүлээп ап турар. Тайылбыр алыр телефону: 5-15-73, 5-15-59.

“ШЫН” СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистин ынак ававыс Кан-оол Шагаачевич САЛЧАКТЫ сөөлгү орукке үдээрине моральдыг болгаш материалдыг улуг дузаны каткан Кызылдың №1 школаның коллективинге, Сүт-Хөл кожуун чагыргазының даргазы И. Ш. Монгушка, Чадаанда мал эмчизи эштеринге, чааавыс В. И. Монгушка, бүгү төрелдериске, чангыс чер-чурттугларымыска, эштеривиске четтиргенисти сеткиливис ханзындан илереттис.

Өөнүң ишти, уруглары.

Тыва Республиканың ИХЯ-нын удурткучы болгаш бот составы ТР-нин ИХЯ-нын автоажыл-агый начальниги, милициянын подполковниги Иван Дугар-оолович Ондарга оон оглу

Севен-Доржу Иванович ОНДАРНЫҢ мөөзүн-биле төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илеретип тур.

Бай-Тайга кожуун чагыргазы, оон көдөө ажыл-агый эргелели, Хемчик суму чагыргазы болгаш “Тээли” көдөө ажыл-агый катгыжышкыны күш-ажылдын хоочуну, Россия Федерациязының алдарлыг экономизи

Калин Чазанович ХЕРТЕКТИҢ үр болгаш аар арааш мөөзүн дымнатпышаан, оон өг-булезинге, төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдалды илеретип тур.

ШЫН Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Илдек 667000. ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың “Чазак болгаш “Шын” солун редакциязының коллектив. Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Кустурут Сат, Чымсмаа Монгуш, Айлан Монгуш, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек. РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34, кол редакторун оралакчы — 3-33-91, секретариат — 3-34-98. Солун көлбөни барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

КИИДИСТЕР: Нийтлел-политтиктиг килдис — 3-39-15; Компьютер эрээли — 3-36-82; Бухгалтерия — 3-41-16; Солунун “Шын” солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскаган. Недельда үш катал үнер. Хемчээли 2 парламал ама. Тираж 6006. Чагыт 23.

АГАР САНЫБЫС: №4070381040000010000 АКБ ОАО Банк “ТываКредит”, Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 0430304729. Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чөпсөктеринин талазы-биле хоолукчулуктаалыг чорутулганыга контроль болгаш бүртүкелни Тыва дөвискээр эргелелине бүртүктеткен. Бүртүктетирген дугайы — Т-00007. ТР-нин парлалга болгаш информация куркомедияны типографиязыга парлаан. (Кызыл, Шетинзон-Кравченко, 1). Солунда парлалганын материалдарын авторлардың бодалдары редакцияны туруку-биле дүштөйи барып болур. Айытканын санын болгаш еске-даа фактылар, дыңдалгылары дээр авторлар боттары харылаар.